

Сабіна Шпільрейн: по обидва боки психоаналізу

Нині ім'я Сабіни Шпільрейн повертається із забуття. Видатна дослідниця, піонер психоаналізу, автор оригінальної теорії деструкції, вона упродовж десятиліть залишалася невідомою у науковому світі країн колишнього СРСР. Історія цієї непересічної жінки більше схожа на неймовірний роман, у якому є все — і психічна хвороба, і кохання до одруженого Карла Юнга, і дружба із Зигмундом Фройдом, і нереалізоване професійне та трагічне родинне життя. Її біографія, зібрана по крупинках з усієї Європи, обросла різноманітними здогадками та романтичними деталями, тому часом важко під їхніми пластами дістатися правди.

Блаженне дитинство

Сабіна (Шейве) Шпільрейн народилася 7 листопада 1885 р. в Ростові-на-Дону в заможній єврейській родині. Її батько, Микола Аркадійович (Нафтулій Мовшович), переселенець із Варшави й ентомолог за освітою, збагатився на торгівлі мінеральними добривами. Мати, Єва Марківна (уроджена Кхаве Мордехаївна Люблінська), — надзвичайно освічена жінка, вихованка Санкт-Петербурзького університету, працювала стоматологом. Окрім старшої Сабіни, у Шпільрейнів було ще четверо дітей — сини Ян, Ісаак та Еміль і донька Емілія. У Ростові їм належав триповерховий будинок, частину кімнат якого здавали постояльцям, що забезпечувало стабільні прибутки.

Старша донька зростала хворобливою, але вже змалечку проявляла багату фантазію і різнобічні здібності. Упродовж 1890–1894 рр. вона разом із братом Яном відвідувала у Варшаві дитячий садок фребелівського типу, відомий передовими підходами до виховання. Батько родини прагнув дати гідну освіту всім своїм дітям, прищеплював їм любов до науки й мистецтва, але при цьому вимагав дотримання суворої дисципліни. Так, брати і сестри, відповідно до складеного графіка, мали розмовляти вдома то англійською, то французькою, то німецькою мовами — за порушення цього правила їх очікували тілесні покарання. Біографи характеризують Нафтулія Мовшовича як суворого і навіть деспотичного. Він був людиною важкого характеру, часто на тлі хронічної перетоми відзначався нервозністю, перепадами настрою, запальністю і дратівливістю.

Нафтулій та Єва прагнули бути інтелігентними батьками, однак між ними постійно спалахували скандали щодо релігійних і фінансових питань. Дружина була

схильна до неконтрольованих покупок, тому одночасно боялася і прагнула покарання від чоловіка. Загалом атмосфера в родині була напруженою, діти намагалися бунтувати. Постійний страх покарань утримував їх у стані хронічного емоційного стресу. Тому дослідники зазначають, що всі члени сім'ї, тією чи іншою мірою, були схильні до істерії. Сабіна росла вразливою дівчинкою з деякими дивацтвами поведінки. У неї часто траплялися суперечки з матір'ю, які закінчувалися рукоприкладством, причому з обох боків. Одного разу після покарання вона навіть вчинила спробу суїциду — утекла і на морозі обливала себе водою.

У юності Сабіна вела щоденник, центральними темами якого стали її сильні та двоякі почуття до «коханого з болем» батька. Ще з малих літ вона вже проявляла стійкий інтерес до сексуальних аспектів життя, була закохана у свого дядька та вчителя історії. Батько ж до 11 років бив її по голих сідницях, навіть при братах, а потім примушував цілувати свою руку. Вже будучи жінкою, вона зізнається, що із 4 років під час покарань відчувала сексуальне збудження і почала займатися мастурбацією. Збудження виникало навіть від вигляду покарань братів. Це наклало відбиток на її несформовану психіку і спровокувало розвиток неврозу.

Із 1896 р. Сабіна навчалася в Катериненській гімназії, де мала численні конфлікти з учителями через прояви зневаги. Її постійні хвороби, що були пов'язані з розладом нервової системи, батьки намагалися лікувати по курортах. Восени 1901 р. померла від тифу наймолодша донька Шпільрейнів — 6-річна Емілія, це стало тяжкою втрагою для Сабіни і загострило її стан. Коли 1904 р. вона закінчила із золотою медаллю гімназію, батьки вирішили звернутися до фахівців.

Родина Шпільрейн,
1896 р.

Сабіна з матір'ю і сестрою,
1899 р.

Дім родини Шпільрейн
у Ростові-на-Дону

Рецепт доктора Морітца
з малюнками Сабіни

Складний випадок російської пацієнтки

У квітні 1904 р. Єва вивезла свою 18-річну доньку на лікування до Швейцарії. Їхній перший пункт — санаторій доктора Геллера в Інтерлакені. Там дівчина демонструвала різноманітні симптоми і просто знущала з персоналу; залишилася квитанція закладу, яку вона прикрасила власними картинками і написом «чорт». Вже за чотири тижні мати звернулася до відомого невропатолога Костянтина Монакова, який, проте, відмовився від пацієнтки. Потім був доктор Рудольф Біон, який написав у рекомендації: «Необхідне розміщення у божевільні, оскільки існує небезпека для життя. Не без того, що параноя. У всякому разі, явний психоз». Сабіна виявляла ознаки паніки, плакала, сміялася, кричала і біла посуд. Саме в такому неконтрольованому стані 17 серпня її привезли у цюрихську лікарню Бурггольцлі.

На початку ХХ ст. це був один із найпрогресивніших європейських медичних центрів. Його очільник — видатний лікар, основоположник сучасної психіатрії, автор терміна «шизофренія» Ойген Блоєлер — активно впроваджував інноваційні методи, зокрема психоаналіз. Під його керівництвом у закладі працював молодий спеціаліст Карл Густав Юнг, якому судилося стати творцем аналітичної психології. Клініка Бурггольцлі була його першим місцем роботи після закінчення Базельського університету. 29-річний лікар (чиє прізвище так і перекладається — «молодий») нещодавно одружився з багатю спадкоємицею Еммою Раушенбах і на той час готувався вперше стати батьком. За плечима він уже мав докторську дисертацію «До психології і психопатології так званих окультних феноменів» й активно займався розбудовою кар'єри. Випадок Сабіни Шпільрейн став для нього довгоочікуваною нагодою спробувати власні сили у психоаналізі.

До наших часів збереглася картка пацієнтки, однак, на жаль, у ній не вказано діагноз. «Складний випадок, 20-річна російська студентка», — писав Карл до Фрейда, з яким розпочав інтенсивне листування. Юнг характеризував її хворобу як тяжкий істеричний розлад, і лише пізніше у своїй доповіді 1907 р. озвучив діагноз «психотична істерія». В інших біографічних матеріалах фігурують різноманітні діагнози: Альдо Каротенуто пише про «справжній шизофренічний епізод», Бруно Бутельгейм — про «шизофренічний розлад», а Макс Дей

вдається до терміна «borderline». Одні науковці схильні вважати її розлад ознакою істеричного характеру, інші — юнацькою кризою «сплутаної ідентичності», обтяженою біографічними передумовами.

І справді дівчина була непростою пацієнткою: поводити себе зухвало, постійно конфліктувала з персоналом, розкидала їжу і постіль, споруджувала барикади у своїй палаті та навіть побила сиділку, під час істеричних нападів вдавалася до показових спроб самогубства. За спогадами Юнга, ніхто не міг упоратися з «її прямо-таки демонічними настроями й капризами». Він розпочав терапію з бесід із рідними Шпільрейн, звернув увагу насамперед на її фантазії, переживання та нав'язливі образи, боянь дотиків, відзначив підвищену цікавість до сексуальності та смерті. Очевидно, на самопочутті дівчини добрим чином позначилася зміна атмосфери, дистанціювання від домашніх конфліктів, але найперше — терапевтичні стосунки з лікарем. Він намагався викликати у бунтарки довіру, вів тривалі розмови, прогулювався з нею парком і вперше у своїй практиці застосував спеціально розроблений асоціативний тест. Його результати засвідчили, що головний комплекс Сабіни полягав у тілесному покаранні, при цьому траплялася інфантильна фіксація лібідона батькові.

На жаль, не маємо чіткого уявлення про використану Юнгом психотерапію. Чи міг він проводити повноцінні сесії, адже всі знання про психоаналіз отримував із наукових публікацій і не мав практичного досвіду. Так, на думку дослідників, імовірно, це не класичний метод вільних асоціацій, а апаратний і лабораторний асоціативний тест експериментального характеру. Втім, Карл довів фрейдівську теорію істерії та пішов далі — вилікував пацієнтку шляхом переносу її нереалізованих бажань на себе. Це був справжній успіх — і для Сабіни, і для її психіатра: уже через 9 місяців стан дівчини наблизився до норми, а ім'я Юнга зазвучало в наукових колах.

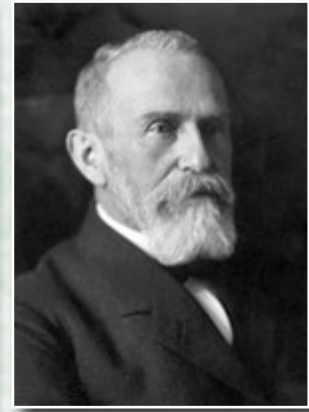
Персонал клініки одразу відзначив її обдарованість та наукові здібності, тому ще під час лікування її залучали до проведення асоціативних експериментів та допомоги у догляді за пацієнтами. Вже у квітні 1905 р. Шпільрейн була зарахована студенткою на медичне відділення до Цюрихського університету — до навчання її рекомендував сам О. Блоєлер. У супровідному листі він писав, що в неї лікували «нервовий розлад

Сабіна Шпільрейн, 1920-ті рр.

Сабіна з батьками і братами, 1909 р.

Ойген Блойлер

з істеричними симптомами». Сучасний біограф Цві Лотан підсумовує: «Зважаючи на особисті якості Сабіни, її чутливість, анамнез і загальну картину хвороби, характер і доволі незначний термін стаціонарного лікування, а також результати терапії та її наслідки, слід визнати необґрунтованим будь-яке твердження про те, що вона страждала на психотичний розлад, не кажучи вже про шизофренію».

Упродовж чотирьох років навчання Шпільрейн вивчала психотерапію, психоаналіз та педологію (напрямок, який мав на меті об'єднати підходи медицини, біології, психології та педагогіки до розвитку дитини). Доглядала хворих у лікарні й брала участь в обговоренні клінічних випадків. Для остаточної стабілізації весь цей час вона амбулаторно відвідувала сеанси психотерапії Юнга, який за ці роки став для неї більш ніж лікарем.

«Манюня» та її «поет»

Консультуючись із Фройдом, Карл умовно називав Сабіну «манюня» — очевидно, він із самого початку мав до неї приязні почуття. Як зазначає Ф. Філатов, «поступово її терапевтичні стосунки з Юнгом переросли в учеництво і дружбу, а дружба — у ніжну еротично-забарвлену прив'язаність». У листі до Фройда молодий психіатр писав: «Під час лікування моєї пацієнтці не пощастило у мене закохатися».

Біографи Шпільрейн переконані, що тривалий час їхні стосунки мали платонічний характер (у своєму щоденнику вона писала про щире дружбу, спорідненість душ і схожість думок). Лікар був сімейним чоловіком, просувався кар'єрними сходами і намагався не переступати межі з пацієнтками — однак на практиці досяг протилежного ефекту. «Хоча Юнг не мав такого наміру, — пише дослідниця С. Ріхебехер, — його спосіб дій уже за своїм задумом підходив для того, щоб узаконити садомазохістські стосунки між лікарем і пацієнтом, стимулювати садомазохістські фантазії». 1907 р. до нього на терапію потрапив Отто Гросс, психоаналітик із наркотичною залежністю, відомий своєю теорією полігамії. Очевидно, його ідеї мали вагомий вплив на Карла, оскільки незабаром Сабіна стала його коханкою. Імовірно, це сталося влітку 1908 р., коли вона вже закінчувала університет, а Юнгова дружина очікувала на третю дитину.

Шпільрейн називала їхні стосунки «поемою», а самого Карла — «поетом». Пізніше у листі до Фройда вона

писала: «Доктор Юнг був моїм лікарем, потім став моїм другом і, зрештою, моїм «поетом», тобто коханим. Врешті-решт, він прийшов до мене, і сталося те, що завжди стається з «поемами». Нав'язливою ідеєю дівчини стало народження від нього сина, Зігфрида (як у Вагнера), який поєднав би арійські та семітські риси. Шпільрейн, чиє прізвище перекладається як «чесна гра», віддавалася своїм почуттям усією душею і прагнула офіційного визнання. «Я хочу бути дружиною і матір'ю, а не жінкою, з якою просто проводять час», — читаємо у її щоденнику.

Хоча Карл не збирався ради неї втратити свій авторитет і розлучитися, проте стосунків не розривав. Сабіна після закінчення університету працювала інтерном у Бурггольцлі та взялася до написання дисертації — як неважко здогадатися, під науковим керівництвом Юнга. Рано чи пізно їхні стосунки мали відкритися. І вже навесні 1909 р. Цюрихом почали ширитися чутки, що психіатр розійшовся з дружиною і зробив пропозицію коханці. На цей момент мати Шпільрейн почала одержувати анонімні листи провокативного змісту, ймовірно, написані Еммою Юнг. У відповідь на них жінка почала писати Карлу, вимагаючи дати спокій її доньці та погрожуючи оприлюдненням подробиць перед керівництвом клініки.

Остерігаючись розголосу, лікар звільнився з Бурггольцлі, розпочав власну практику і переїхав із дружиною до іншого будинку. Сабіна наприкінці травня того ж року вперше звернулася листовно до Фройда, прохаючи особистої зустрічі. Збентежений «батько психоаналізу» відповів їй відмовою і почав вимагати пояснень від Карла. Втім, останній доклав усіх зусиль, щоб виставити себе жертвою. Так, в одному з листів читаємо: «Пацієнтка втрачає мою довіру і мою дружбу найогиднішим способом. Вона влаштувала страшенний скандал, до того ж лише через те, що я відмовив їй у задоволенні мати від мене дитину. Стосовно неї я завжди лишався у межах джентльменства». А розірвати стосунки він не міг, бо, нібито, боявся рецидиву її хвороби.

Фройд поспівчував молодому колезі та порадив мужньо сприймати подібні професійні аспекти. У листі до Сабіни він, проте, заступився за Карла, наголосив на його порядності й порадив дівчині викоринити з душі всі почуття без залучення третьої сторони. «Стримувати свої почуття я не в змозі, оскільки, відмовившись від

Карл Юнг

Клініка Бурггольцлі, кінець XIX ст.

Зигмунд Фройд

кохання до Юнга, взагалі втрачу здатність кохати», — писала йому у відповідь Шпільрейн.

Проте Карл пішов ще далі, він написав Єві Марквіні, звинувативши її доньку в сексуальних домаганнях і прохаючи гонорар за надані медичні послуги, оскільки він для неї — лише лікар. «Моє кохання до нього було сильнішим нашого потягу, — виправдовувалася дівчина, — поки він не витримав і не забажав «поєми». З багатьох причин я не могла і не хотіла опиратися». Уже за місяць конфлікт вдалося владнати звичайною розмовою: Сабіна довела свою непричетність до поширення чуток, Юнг відкрив усю правду Фройдю («інакше як підлістю, спровокованою страхом, мої дії назвати не можна»), а той попросив вибачення у Шпільрейн.

Очевидно, їхні стосунки надалі лишилися суто професійними. 1911 р. Сабіна під керівництвом Карла захистила докторську дисертацію. Того ж року він опублікував матеріали її досліджень у журналі під своїм іменем, трохи змінивши заголовок. У щоденнику Шпільрейн лишила запис: «Як я можу поважати людину, яка мені брехала, викрала мою ідею, виявилася мені не другом, а дріб'язковим і користолобним суперником? Але ж я кохаю його, незважаючи ні на що!».

Листування Фройда і Юнга цього періоду вперше видали лише через 60 років. У середині 1970-х у підвалі Женевського інституту було знайдено листи та щоденники Сабіни, вперше їх частково опублікував італійський психоаналітик Альдо Каротенуто (1980 р.) під назвою «Секретна симетрія. Сабіна Шпільрейн між Фройдом і Юнгом». На жаль, оригінали цих документів нині зберігаються на приватній квартирі та досі не доступні для широкого загалу.

Майже жорстока любов до науки

Шлях у науці колишня пацієнтка розпочала своєю дисертацією «Про психічне підґрунтя одного випадку шизофренії». Це була перша дисертація в історії психоаналізу, захищена жінкою, і перша робота, присвячена психоаналітичному дослідженню шизофренії. І вже ця, перша, праця відкрила їй шлях до членства у Віденському психоаналітичному товаристві. Переїхавши до австрійської столиці, Сабіна остаточно дистанціювалася від Юнга і зрештою особисто познайомилася з Фройдом.

У вересні 1911 р. Юнг, Фройд і Шпільрейн зустрілися на Міжнародному психоаналітичному конгресі

у Веймарі. Збереглася світлина їхніх зборів, однак Сабіна на ній відсутня: посилаючись на біль у нозі, вона відмовилася фотографуватись. Хоча присутня на світлині Тоні Вольф — нова єврейська пацієнтка Карла, яка стала психоаналітиком і його коханкою. Стосунки Юнга і Вольф тривали близько 40 років, і дружина психіатра весь цей час покійно приймала її у своєму домі.

Так, наступного року Шпільрейн опублікувала свою найвідомішу працю — «Деструкція як причина становлення», яка стала спробою зрозуміти і переосмислити досвід її власних стосунків із Юнгом. На думку С. Ріхебехера, це «любвний лист, написаний після того, як кохання минуло». Сама Сабіна, надсилаючи роботу Карлові, повідомляла: «Любий мій! Отримай дитя нашої любові — статтю, яка і є твій маленький син Зігфрід. Якщо ти вирішиш надрукувати це, я буду знати, що виконала свій обов'язок перед тобою». Юнг відповів їй схвальним відгуком, хоча у листі до Фройда зазначив: «Стаття страшенно переобтяжена її власними комплексами».

Цінність дослідження Шпільрейн полягає у тому, що вона випередила навіть праці Фройда, присвячені потягу до смерті. Так, вона пише: «Пристрасний потяг, тобто лібідо, має два боки: це сила, яка все прикрашає і за певних обставин усе руйнує». Вона описує взаємозв'язок внутрішньоособистісних деструктивних і конструктивних сил, оскільки кожній новій психологічній ситуації передують руйнування попередньої рівноваги. Пізніше Фройд у своїй книзі «По інший бік принципу задоволення» посилався на думки Шпільрейн як першої дослідниці цього питання.

Сабіна з головою поринула у наукову діяльність. Вона працювала у психоневрологічній клініці Бонгефера у Берліні, досліджувала міфологію й історію мистецтва у Мюнхені, удосконалювала свої знання з іноземних мов, професійно займалася музикою. Упродовж наступних двох років опублікувала 11 статей із питань психоаналізу в провідних європейських журналах, брала участь у з'їздах, конференціях і конгресах із педагогіки, психології, психіатрії та психоаналізу. Так, в одному з листів батько написав їй: «Ти зовсім непрактична і відчуваєш майже жорстоку любов до науки».

На початку 1913 р. стався розрив між Фройдом та Юнгом, внаслідок чого останній почав розробляти власну альтернативну психологічну доктрину. Однією

Карл Юнг із дружиною Еммою,
1903 р.

Брати Шпільрейн,
1930 р.

Ева Шефтель — молодша
донька Сабіни

Меморіал розстріляним
у Зміївській балці

з причин називають їхні розбіжності у політичних поглядах (зокрема, симпатії першого до сіоністів, а другого — до нацистів). У популярній літературі усталася думка, що це саме Сабіна посварила двох великих науковців. Біограф С. Ріхебехер із цього приводу зазначає: «Динаміка стосунків між Фройдом, Юнгом і Шпільрейном більше не була протистоянням двох чоловіків, суперників між собою, які врівноважують своє суперництво завдяки третій стороні, як 1909 р. Тепер кожен намагався по-своєму у тліючому конфлікті залучити її на свій бік». Сабіна, яка спочатку належала до юнгіанського табору, згодом перейшла до фройдівського, не розірвавши при цьому стосунків із попереднім. Вона підтримувала листування з обома науковцями — принаймні до 1923 р., про що свідчить її женецький архів.

Попри плідну наукову діяльність у Європі впродовж наступних років, Шпільрейн, на жаль, лишилася «забутим піонером психоаналізу». Хоча її праці були цілком оригінальними та надзвичайно актуальними для того часу, створити власну школу і виховати послідовників їй так і не вдалося. Згодом у своїй анкеті вона писала про бажання мати учнів, які б працювали під її керівництвом, але здійснити цей задум так і не вдалося. Тому в сучасному психоаналізі її теорії незаслужено обділені увагою.

Отже, тепер Ви дружина

На початку 1912 р. Сабіна відвідала Росію, читаючи лекції з психоаналізу. Під час однієї з них вона зустріла свого майбутнього чоловіка — Файвела (Пауля) Нотовича Шефтеля. 32-річний лікар спеціалізувався на педіатрії та нервових хворобах. Зростаючи сиротою, він не мав змоги одержати вищу медичну освіту, тому всі свої знання здобув у процесі практичної діяльності. Насправді нічого не відомо про розвиток стосунків між молодими людьми, а розвивалися вони досить швидко — вже 1 червня того ж року молодята вінчалися в синагозі Ростова-на-Дону. Здійснивши обряд за всіма іудейськими правилами, вони згодом зіграли в Берліні європейське весілля, чому дуже противилася мати нареченого. У щоденниках Сабіни — жодного рядка про почуття до чоловіка, лише один запис: «Др. Пауль Шефтель одружився. Далі буде». Із заміжжям її листовно привітав навіть Фройд, написавши: «Отже, тепер Ви дружина,

і це значить для мене, що Ви наполовину виликувалися від вашої невротичної прив'язаності до Юнга. Я бажаю, щоб Ви повністю виликувалися».

Біографи припускають, що це поспішне одруження було результатом сильного еротичного потягу між молодими людьми, який досить скоро минув, відкривши цілу прірву суперечностей між ними. Найперше кардинально різнилися їхні життєві позиції: Файвел був правдивим євреєм і хотів лишитися в Росії, Сабіна ж була байдужою до релігії та бачила своє майбутнє лише в Європі. Шефтели все ж переїхали до Німеччини, там же наступного року народилася їхня донька Ірма Рената.

Поповнення в родині додало нових проблем — немовля постійно хворіло і потребувало догляду. До того ж відкрити власну практику за кордоном без диплома для Шефтеля виявилось вкрай складно. Він був неспроможним утримувати сім'ю, тому вони змушені були жити на придане Шпільрейнів, що принижувало Файвела. Сабіна намагалася не полишати свою наукову діяльність. Напевне, почуття до Юнга так і не відпустили її остаточно. Між подружжям все частіше спалахували сварки, до яких залучались родичі. Обидві сім'ї серйозно обговорювали можливість розлучення, або, принаймні, роздільного життя.

1914 р. розпочалася Перша світова війна. Як військовозобов'язаний, Шефтель належав до Київського полку і мав повернутися в Російську імперію. Уже в серпні він виїхав до Ростова, служив на фронті, але згодом за станом здоров'я був переведений до тилу. Весь цей час Сабіна жила з донькою в нейтральній Швейцарії, мешкала у Лозанні та Женеві. Там вона перебувала під наглядом поліції, хоча зовсім не цікавилася політикою — лише наукою та музикою.

Закінчення війни не возз'єднало родину — ще п'ять років пані Шефтель залишалася в Європі, де будувала наукову кар'єру. Вона працювала педологом в Інституті Руссо та в лабораторії психоневрології під керівництвом професора Е. Клапареда, брала участь у конгресах Міжнародної психоаналітичної асоціації, потоваришувала із Жаном Піаже, до якого застосовувала психоаналіз. Так, за цей період дослідниця опублікувала 26 робіт із питань розвитку «Я», феномену дисоціативного розладу ідентичності, дитячої психології, розвитку мовлення і дитячого мислення.

Але фінансове становище Сабіни було скрутним — незважаючи на зв'язки у науковій сфері, вона не одержувала зі своєї практики відчутних прибутків, не могла платити членські внески, змінювала дешеве житло на ще дешевше, а доньку змушена була віддати до клінічного інтернату, оскільки не мала змоги її доглядати.

Файвел залишався у Ростові, пережив революцію, громадянську війну і встановлення радянської влади. Будинок Шпільрейнів націоналізували, 1922 р. померла Єва Марківна. Брати, які всі стали науковцями, кликали Сабіну повернутися, обіцяючи професійні перспективи. Вона звернулася за порадою до Фройда — той схвалив її задум як найкращий вихід із цієї ситуації. Пані Шефтель одержала від Клапареда рекомендацію і навесні 1923 р. вирушила до СРСР. На руках вона мала зворотну візу, але повернутися назад до Європи їй більше не судилося.

Праця з насолодою

Біограф О. Еткінд переконаний, що Сабіна їхала не ради чоловіка, не ради братів, а ради професійної реалізації. Так, в «Анкеті» 1924 р. на питання «Чи вважаєте Ви обрану наукову діяльність придатною і задовільною для Вас» вона написала: «Працюю з насолодою, вважаю себе народженою, «покликанною» наче, для моєї діяльності, без якої не бачу в житті жодного сенсу».

Оселившись у Москві, Сабіна розпочала бурхливу роботу як науковець та організатор. На той момент вона була першим психоаналітиком на теренах Союзу, входила до Російського психоаналітичного товариства, очолювала численні комісії. Ще в Берліні дослідниця взялася розробляти питання дитячого психоаналізу («Досвід розуміння дитячої душі», «Материнська любов», «Символіка тварин і фобій у хлопчика» та ін.) і продовжувала працювати над цим напрямом. У психоаналітичному інституті вона читала лекції з психології несвідомого мислення та дитячого психоаналізу, очолювала секцію дитячої психології Московського університету, а також здійснювала амбулаторний прийом. Працювала вона також у Дитячому будинку-лабораторії «Міжнародна солідарність». Цей унікальний не лише для Росії, а й для Європи заклад, заснований Вірою Шмідт, проголошував вільний розвиток дітей на засадах психоаналізу і пропагував їхню сексуальну освіту.

Сабіна Миколаївна проявила себе як відданий і невтомний фахівець, який вірив у власну ідею, вона навіть доньку поселила у брата, оскільки на її виховання просто не мала часу. Однак усі її мрії про успішну працю в Радянському Союзі розбилися об суворі реалії тоталітарного режиму. До того ж психоаналітичне вчення йшло у розріз із постулатами комунізму. Вже 1924 р. Шпільрейн позбавили можливості приймати пацієнтів у Дитячому домі-лабораторії, а наступного року лабораторія взагалі припинила своє існування, психоаналітичний інститут спочатку був виселений, а потім ліквідований, дослідницю виключили зі складу бюро Російського психоаналітичного товариства. Психоаналіз у СРСР зазнав повного краху, а педологію оголосили ідейно шкідливим та ворожим напрямом.

На початку 1925 р. зневірена і розчарована Сабіна залишила столицю і повернулася до провінційного Ростова. Там досі мешкав Пауль Шефтель, з яким вона не бачилася понад 10 років. Працюючи старшим лікарем у міській лікарні, він мав стосунки з терапевтом Ольгою Сніткіною, яка буквально перед поверненням його дружини переїхала до Краснодару і народила від нього доньку Ніну.

Не маючи фактично жодних перспектив для життя і праці в рідному місті, Сабіна вирішила зійтися зі своїм, досі ще офіційним, чоловіком. Біограф Є. Мовшович переконаний, що між ними «були глибокі почуття, незважаючи на запальність і дивацтва Шефтеля, які сприймалися оточуючими як душевна хвороба». Файвел дійсно страждав від частих змін настрою, був схильний до депресії, і з роками ці симптоми лише поглиблювались. Він розумів свої проблеми, але не міг контролювати примхи, необгрунтовану підозріливість та прискіпливість. Попри це, вже наступного року 40-річна Сабіна народила від нього другу доньку, названу на честь бабусі Євою.

Про життя дослідниці в Союзі відомо вкрай мало, до того ж ця інформація часто суперечлива. Так, за одними даними, Шефтели тулилися у кількох кімнатах колишньої конюшні, за іншими, — мали дім із великою бібліотекою та служницею, наймали репетиторів для молодшої доньки. Достеменно відомо, що старша їхня донька навчалася при Московській консерваторії з класу віолончелі. Одні дослідники повідомляють, що у пошуках роботи подружжя публікувало у місцевих газетах оголошення про прийом хворих, які не давали результатів; інші — що Сабіна викладала у Північнокавказькому університеті, працювала в дитячій поліклініці та педологом у школі.

Живучи в СРСР, Шпільрейн написала лише шість наукових робіт, які змушена була публікувати за кордоном. Остання її стаття «Дитячі малюнки з розплющеними і заплющеними очима», укладена на основі спостережень за донькою, датується 1931-м роком. Після цього Сабіна повністю зникла з наукового горизонту. Від праці з насолодою не лишилося ані насолоди, ані праці.

Я теж колись була людиною

У середині 1930-х рр. почалися сумнозвісні сталінські репресії. Після заборони педології Шпільрейн мала півставки шкільного лікаря з мізерним окладом. Але така доля все ж була кращою, ніж у її братів, що лишилися в столиці. На початку 1935 р. за сфабрикованим звинуваченням арештували Ісаака, психолога, професора, заслали до таборів, а в кінці 1937-го розстріляли. Вже у листопаді 1937 р. був арештований, а в червні 1938 р. розстріляний Еміль, біолог, декан факультету. Наприкінці 1937 р. арештований Ян, електротехнік, академік, який незабаром загинув.

Для Сабіни втрата найближчих рідних стала тяжкою травмою. Влітку 1937 р. помер її чоловік Файвел — за офіційною версією, внаслідок інфаркту. Хоча є відомості, що насправді він вчинив самогубство через страх теж бути репресованим. 1938 р., не витримавши горя, помер і її батько Нафтулій. Лишившись самотньою, Шпільрейн розшукала Ольгу Сніткіну і запросила її до Ростова разом із позашлюбною донькою свого чоловіка Ніною. Дівчина

лишила спогади про зовнішність вдови: «Була вона страшенно непрактичною. Вдягалася лише в те, що хтось їй давав. Вона була схожа на маленьку бабусю, хоча була не такою старою. Згорблена, в якійсь спідниці до землі, старій, чорній. Було видно, що вона зломлена життям». Посеред зими вона ходила в одному піджаку не її розміру і доношувала черевики, привезені ще з Берліна. І це опис жінки, якій на той час ледь виповнилось 52 роки! Із початком Другої світової війни Сабіна, яка стільки років мешкала в Німеччині, відмовлялася вірити радянській пропаганді про загрозу окупації. Сніткіна з донькою евакуювалися, а вона лишилася у місті з Євою та ще й викликала з Москви старшу доньку Ренату. Люди пропонували їй вивезти хоч дочок за вірменськими паспортами, але марно. Влітку 1942 р., коли в місто зайшли німецькі війська, будинок Шпільрейн згорів. Усе єврейське населення міста було взято на облік, а потім почалися масові страти. Невідомо навіть точної дати смерті Сабіни. Востаннє її з доньками бачили у серпні 1942 р. у колоні євреїв, яких гнали на розстріл до Зміївської балки.

Дослідник Олександр Еткінд писав: «Той спосіб життя, який підказав їй правильний шлях у казково складній

тканині її стосунків із Юнгом і Фройдом, більше не допомагав їй. Так майстерно спрямувавши гру власних тяжінь, така оригінальна у їхньому філософському осмисленні, Шпільрейн виявилася трагічно некомпетентною у своєму поєдинку з історією».

У біографії Шпільрейн занадто багато «якби». Чи стала б вона психоаналітиком, якби лікувалася не в Бурггольцлі? Чи була б щасливою в особистому житті, якби добилася розлучення Юнга? Чи посіла б гідне місце у науці, якби лишилася в Європі? Чи врятувалася б від репресій, якби пережила війну? Хоча їй випала виняткова нагода побувати по обидва боки психоаналізу — і як пацієнтка, і як лікар, навчатися в основоположників цього вчення. Зрештою вона була просто жінкою. Ще під час свого лікування у Бурггольцлі (далекого 1904 р.) Сабіна склала «Останню волю», згідно з якою заповідала свій череп гімназії, а мозок — Карлові Юнгу. Тіло своє вона наказувала спалити, частину попелу розвіяти по землі та виростити на ній дуб, написавши: «Я теж була колись людиною. Мене звали Сабіна Шпільрейн». Дуб у Зміївській балці мешканці Ростова висадили лише через 70 років після її страти — він не прийнявся.

ЩО ПОЧИТАТИ

Валерій Лейбін
«Сабіна Шпільрейн:

Між молотом і ковалем»

Белетризована біографія видатної жінки, написана російським філософом і психоаналітиком. Серпневим днем 1942 р. Сабіна крокує під німецьким конвоєм разом зі своїм дочками до місця страти. Дорогою у її пам'яті зринають картини минулого: зустріч із Фройдом, перші її кроки в науці, далеке дитинство, лікування у Швейцарії, палкі стосунки із Юнгом...

Епізоди змінюють один одного, даючи їй прихисток від жорстокої реальності. Все життя промайне перед очима Шпільрейн, перш ніж вона складе голову разом з тисячами своїх земляків у Зміївській балці.

Сабіна Ріхебахер
«Сабіна Шпільрейн. Майже жорстока любов до науки»

Книга швейцарської дослідниці — результат 6-річної кропіткої праці з архівними матеріалами у різних країнах. Це одна з найповніших біографій, у якій не лише дотримано історичну точність опису фактів життя науковиці, але й від-

творено весь соціокультурний контекст становлення психоаналізу як науки.

Унікальними є цитати з дитячих та юнацьких щоденників Шпільрейн, які ще досі не доступні широкому громадськості. Книга вирізняється захопливим мовленням і тонким стилем.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

«Небезпечний метод» (2011)

Екранізація однойменної книги американського психоаналітика Джона Керра. Найвідоміший фільм про Сабіну Шпільрейн охоплює події її життя 1904–1913 рр. Це період лікування у Бурггольцлі, навчання в університеті, перші кроки в науці. Головну увагу приділено її роману з Карлом Юнгом і його професійним стосункам із Зигмундом Фройдом.

У картині фігурують також Ойген Блейлер, Отто Гросс, Емма Юнг та ін. Закінчується фільм символічною останньою зустріччю Сабіни з Карлом (1913).

«Сабіна»

(«Візьми мою душу», 2002)

У фільмі дві сюжетні лінії. Одна оповідає про далеку родичку Сабіни, Марі Франкін, яка на початку 1980-х приїжджає до Росії у пошуках інформації. З допомогою історика Річарда Фрейзера їй вдається знайти відомості про роботу Шпільрейн у дитячому домі «Міжнародна солідарність», вони

розшуковують сам будинок, а також одного з його колишніх вихованців. Друга сюжетна лінія описує історію стосунків Сабіни з Карлом Юнгом. У романтичному ключі відтворено події з моменту її прибуття в Бурггольцлі і до їхнього остаточного розриву. Закінчується фільм розстрілом Шпільрейн разом із донькою 1942 р.

Підготувала **Олена Тищенко**